

Marosi Ernő

VISSZAEMLEKEZÉS EGYETEMI ÉVEIMRE¹

A PÁLYAVÁLASZTÁS

Maradt a tanári pálya, különös tekintettel a művészettörténetre, ami egy kósza ötlet volt tulajdonképpen. Én a magyar-latin között ingadoztam. Az már látszott akkor, hogy a történelem túl ideologikus, a filozófia meg se fordult a fejében, nem akartam párttitkár lenni, és valahogy a művészettörténet kialakult. Mindent elolvastam ebben a témakörben, ami elképzelhető és Miskolcon hozzáférhető volt, még magánsegítséggel, ismerősök révén is. A felvételi előtt két nap alatt az összes budapesti múzeumot végignéztam: a Nemzeti Galériát, ami akkor a Kúria épületében volt látható és viszonylag új múzeumnak számított. Ugyanígy a Nemzeti Múzeumot, a Szépművészeti Múzeumot, és megtekintettem a Műcsarnokot is, de azt már nem tudnám megmondani, hogy akkor éppen mi volt a kiállítás.

1958

A felvételem Vayernál történt, nem nagyon emlékszem a főlvételi témájára. Nagyon oda kellett figyelni, mert hadarva és az orra alatt kérdezgetett, fortélyosan, ugrálva – tehát asszociatív kérdések voltak. Mulatságos, hogy az ember ugyan nem nagyon emlékszik, művészettörténeti felvételin mégis szinte ilyesmit csinál végig mindig. Azt hiszem, az egész művészettörténész-képzés úgy megy, ahogyan ezt a céhes képzésben csinálták: amit a mester csinált az inasával, azt az inas fogja csinálni majd az ő inasával. A művészettörténetnek nem igazán létezik metodikája, mert kézzől kézre adott dolog. Nekem mindig az volt a benyomásom, és ezt elég sokáig, tulajdonképpen a nyolcvanas évek végéig érzékeltem, hogy az egyetemnek volt egyfajta rejtett, furcsa élete, továbbvitte a hagyományokat, és pont azt csinálták egy doktorandusszal, amit szokás. Mindaddig azt csinálták vele, amíg meg nem reformálták a rendszert, és be nem vezették a PhD-t.

Nekem – például – volt egy igazán vadbarom doktorapukám: beosztottak filozófiából Fogarasihoz,² aki azon kívül, hogy ő volt a Fogarasi, még ráadásul

¹ A szöveg a 2005 és 2007 között, Sasvári Edit és Mattyasovszki-Zsolnay Péter által készített, az Open Society Archives keretében készült életinterjú vonatkozó részeinek rövidített, szerkesztett, nyelvi szempontból átdolgozott változata, amely tartalmaz egy bekezdést a Jakabffy Éva által készített *Tudósközelben* című interjúból is. A szöveget gondozta Marosi Zsuzsanna és Fábian Márton, lábjegyzetekkel ellátta Bardoly István.

² Fogarasi Béla (1891–1959) filozófus, egyetemi tanár, az MTA tagja, az MTA alelnöke. 1953–1957

szenilis is volt totálisan. Fogarasi azt, hogy hogyan működik egy promóció, még ifjúkorából tudta, és tartotta azt a hagyományt és színvonalat. Lehetett akármilyen rendszer, a doktorálásnak a rendje meg a kérdései, meg a filológiai háttere, az Fogarasi számára – lehetett ő egy vad moszkovita – még mindig a bécsi egyetemen 1910 körül szokásos volt. Ez érdekes dolog volt, az egész egyetemet ez tartotta fenn. Ezzel én először ezen a felvételin találkoztam.

Ha belegondolok – én ötvennyolc júniusában érettségiztem és július elején felvételiztem – hát, ezek azért fatális idők voltak. Ez volt Nagy Imre kivégzésének az ideje, amire, őszintén szólva, nagyon homályosan emlékszem. Tudom, hogy olvastam a közleményt, de gondolom, nem egyedül lehettem ezzel így. Nem a teljes mélységében éreztem a dolgot. Érdekes módon arra jobban emlékszem (magyar szakos voltam a művészettörténet mellett), hogy azokban a hetekben keletkezett a népieseket „helyre tevő”, nagy pártközponti határozat, a népies irodalom kérdéseiről. Ez még az első egyetemi művészettörténeti évekre is kihatott. Akkoriban új jelenségnek számított, és nagyon lelkesített minket (nagyon hamar kiábrándult ebből az ember, de újszerű hangnak, vagy nonkonformis megnyilatkozásnak tűnt) a hódmezővásárhelyieknek a feltűnése. Leginkább Németh József³ érdekelt, akit egy idő után, már megfelelő ismeretekkel, az ember tulajdonképpen csak epigonként tudott számon tartani, leginkább Nagy István⁴ felől. Szalay⁵ kevésbé volt szimpatikus, bár talán maradandóbb. Mindenesetre óriási vitákra emlékszem, amiket mennydörgések kísérték, meg cénahangon előadott, kicsike rész-ellenérvekre, hogy talán, mégis, esetleg lehet benne valami. Szóval ezt a társulatot, mint narodnyik-bandát ítélték el. A narodnyik szó közismerten lenini eredetű volt, és a narodnyikok elleni kétfrontos harc, ugye, egyértelműen a népi írók elleni párthatározatból született. Na, ez az egyetemen legalábbis az első két-három évet végigkísérte.

AZ EÖTVÖS COLLEGIUM

Visszagondolva, időnként az indexembe belenézve, visszamenőleg ezt az egész akkori egyetemi életet szörnyen kicsinyesnek és provinciálisnak tudom ítélni. Úgyhogy alapjában véve, ha végignézem, hogy miket és kiktől hallgatott az ember órákat, a tanárain egy részére nem is emlékszem, különösen a magyar szakon. És egészen nyilvánvaló, hogy az a négy-öt év, amit az ember egyetemen töltött, egyáltalán nem előadási tematikákban, meg vizsgaalkalmakban realizálódott, hanem tulajdonképpen egy-két tanáregyéniségen, meg az ember saját munkáján alapult.

Én kollégiumban laktam, és azokban az években az Eötvös Collegium leginkább, mint épület működött, együtt az MTA Irodalomtudományi Intézetével, addigra

között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, majd az ELTE Dialektikus Materializmus és Logika Tanszék vezetője.

³ Németh József (1928–1994) festőművész.

⁴ Nagy István (1873–1937) festőművész.

⁵ Szalay Ferenc (1931–2013) festőművész.

1. Marosi Ernő, 1958.
Érettségi tablókép.

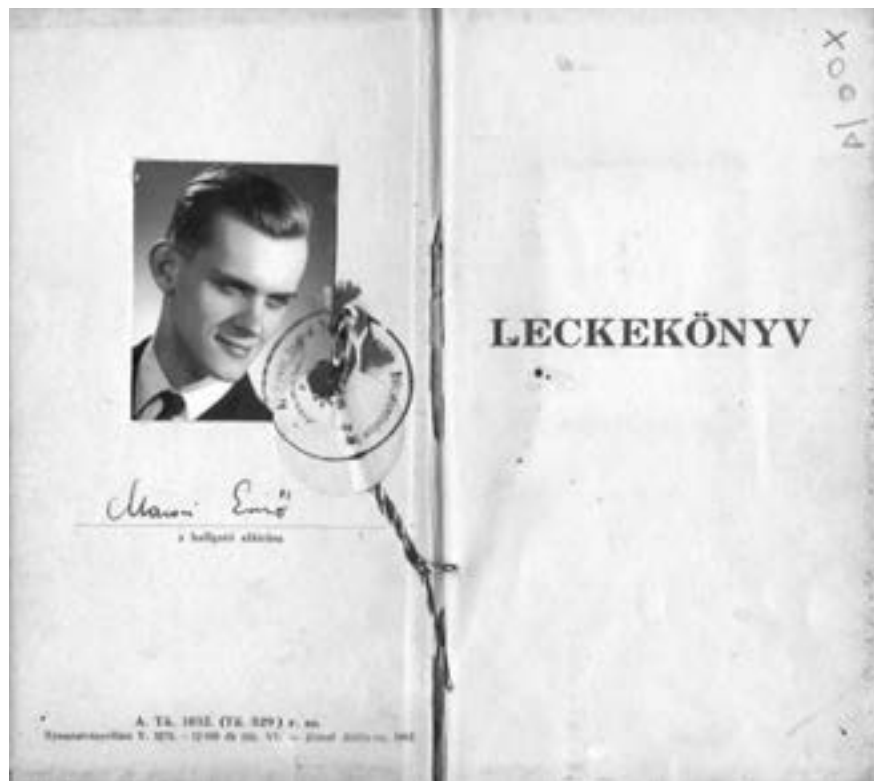
lényegében diákszállóvá degradáltak. Volt valamilyen kis kísérlet, azt hiszem, talán másodéves koromtól kezdve, az Eötvös Collegiumi szellemiség restaurálására. Ez abban állt, hogy megmaradtak az emeletes ágyak (mi persze tudtuk, hogy ezekben a kettős szobákban, ahol az egyikben hatan, a másikon nyolcan laktunk, régebben két tanár lakott, az egyik volt a dolgozószobájuk, a másik a hálószobájuk), tehát a lakhatás körülményei nem változtak. Egyértelmű volt, hogy ezt nem lehet rekonstruálni, de azért bizonyos dolgok létrejöttek. Volt Eötvös Collegistákat nyertek meg arra, hogy órákat adjanak, és az egyetemen azt is elintézték, hogy bizonyos nyelvórákat,

szemináriumokat ott tartsanak. Ezen kívül szabad rablás volt a könyvtárban, mégpedig éjjel-nappal. Az Eötvös Collegium könyvtára, együtt az Irodalomtudományi Intézet fejlesztéseivel, azért nagy dolog volt, és amennyire tehettem, ki is olvastam. Ennek a művészettörténeti része nagyon furcsa képződmény volt, tulajdonképp egy jó művészettörténeti alapkönyvtár, erős stichhel, tudniillik Szabó Dezsőnek⁶ a hagyatéka volt, és Szabó Dezső művészettörténeti olvasmányait tartalmazta, úgy, ahogy ezt a művészeti tájékozódása és az általános tájékozódása megkövetelte.

Számomra különösen egy-két nyelvóra volt fontos, amit az Eötvös Collegiumban kaptunk. Olaszt kezdtem tanulni egy olyan tanártól, aki a Zeneakadémián az énekeseknek az olasz korrepetitora volt és aztán kiderült, hogy lehet tőle cseh órákat is venni, úgyhogy csehül is tanultam. Azt persze már nagyon haszonelvű alapon, úgyhogy miután a cseh az egyik olyan szláv nyelv, ami tele van kivételekkel, csehül nem tanultam meg rendesen, lényegében az izgatott, hogy hogyan lehet cseh szöveget átváltani oroszra, ami tulajdonképpen abszolút lehetetlen. De eljutottunk odáig, hogy nehézség nélkül tudok szakirodalmat olvasni csehül, és a mondatokról meg tudom különböztetni, hogy igenlő, vagy tagadó mondatok, ami nem is kis teljesítmény cseh nyelven. Mindenesetre ez a nyelvtanulási lehetőség nagy előny volt.

Vayer Lajos kettőnknek Galaviccсал tartott hébe-hóba művészettörténeti órákat. Jellegzetes Eötvös Collegiumi módszer volt, hogy bevonultunk a könyvtárba és ahogyan a polcon álltak a könyvek, mindegyikről esett szó. Szerzőről, egyebekről – ez nem volt annyira munka (talán egyszer-kétszer valami dolgozatot is írtunk). Vayer közel lakott a Collegiumhoz a Ménesi úton, úgyhogy az óra kezdetén, szigorúan

⁶ Szabó Dezső (1879–1945) író, publicista, főreáliskolai tanár.

2. Marosi Ernő leckekönyvéből, 1958.

akkor, amikor az óra ki volt írva, mindig föl kellett hívni, hogy jön-e, vagy nem, úgyhogy ennek arányában nem nagyon volt rendszeres ez a foglalkozás.

Aztán időnként voltak Vayernál beszélgetések a műkritikáról. Ő akkoriban örökös komisszára volt a velencei biennáléknak,⁷ és emiatt a műkritikába meg művészetpolitikába is igyekezett bevezetni minket. Emlékszem egy remek alkalomra, amikor a Velencébe összeválogatott anyagot a Nemzeti Galériában a fal mellé döntve megmutatták nekünk, és ezt meg kellett vitatni. Szörnyű anyag volt ez is természetesen: hódmezővásárhelyieket, meg akkori fiatalokat mutatott, talán hatvan-kettőben. Úgy adódott, hogy Galavicsot, aki soha nem ivott alkoholt, de akkoriban nagy náthát kapott, rábeszéltük az Eötvös Collegiumban a kalapkúrára. Gézára ez tényleg hatott, mert soha életében nem ivott semmit, és enyhén spicces állapotba került. És akkor következett az, hogy meg kellett vitatni Vayer válogatását. Szurcsiknak⁸ volt egy borzalmas képe, ami valami halászokat ábrázolt felülnézetből, viharban, részben Egry-, részben olyan Derkovits-, meg Berény-utánérzés volt. Volt

⁷ 1958-1978 között volt a Velencei Biennále magyar kormánybiztosa.

⁸ Szurcsik János (1931-) festőművész.

4. Marosi Ernő leckekönyvéből, 1958.

Szauder akkoriban fenékre is volt rúgva mindenféle okok miatt, úgyhogy ez volt az egyetlen hely, ahol taníthatott.

Amit a Collegiumban lehetett csinálni, az lényegében az volt, hogy az ember a könyvtárat és a lehetőségeket kihasználva – volt erre egy műszó – seggelt. A seggélés lényeges tevékenység volt, és mindenki a maga módján művelte. A seggélésnek egyik világbajnoka a Collegiumban akkor Komoróczy Géza¹⁰ volt, meg is kapta érte a fegyelmijét természetesen, mert elmulasztott nem tudom én mit, vagy lekicsinylően nyilatkozott valamiről.

A Collegiumban – mert ott erre is lehetőség volt – megtanultam még fényképezni is. Mégpedig annak rendje és módja szerint: magam hívtam elő a filmjeimet – persze fekete-fehéreket –, és magam nagyítottam a képeimet. Ezeknek a többsége nem volt ugyan nyomdakész minőségű, de egyfajta fotós jegyzetelés végzésére jó volt. Másodszor – minthogy később én középkori építészettel kezdtem el foglalkozni, szakdolgozatomat is ebből írtam –, a Műszaki Egyetemen építészeti rajzot is

¹⁰ Komoróczy Géza (1937-) hebraista, assziriológus, történész, egyetemi tanár.

5. Tanszéki kirándulás, 1960, Egregy – balról jobbra: Kovalovszky Márta, Zádor Anna, Kovács Péter, Dávid Ferenc. A színes diaképet készítette: Marosi Ernő

föl volt szeletelve, és hamar száradt, úgyhogy állandóan sirályt ettünk. Aztán volt még a kétforintos kolbász, abból legalább kétarasznyit lehetett bagóért venni. A köménymagos sajt és a tojás, ezek voltak a főbb ételek, például a bundás kenyér nagyon fontos esemény volt a Collegiumban, alapjában véve rendkívül változatosan kosztoltunk, mert ez már három variáns volt.

MAGYAR SZAK

Ami az egyetemi magyar szakot illeti, én igen hamar túlélésre rendezkedtem be. A jegyzeteinket általában Gyergyai¹¹ bácsi csinálta, rendes kis kivonatokat írt (ő meg

tanultam. Első tanulmányi utamon is, nyugaton, Franciaországban, mindvégig rajzoltam. Hiszen amit az ember lerajzol, az az övé...

Az igazság az, hogy a Collegiumban olyan privilégiumaink voltak, hogy volt, aki szívesen bejött. Dávid Ferivel előfordult, hogy benn maradt, nagyon jól elbeszélgettünk. Neki hiányzott ez a kollégiumi társaság. Ott volt élet, meg ital is, úgyhogy volt úgy, hogy Dávid Ferinek kerestünk valahol egy üres ágyat, és oda benyomtuk. Másik vonzereje a Collegiumnak az Eötvös Könyvtár volt, és hogy szabadon használhattuk.

Miből éltünk? Volt, akit a szülei eltartottak. Én mindig jeles, kitűnő voltam, ez, gondolom, olyan havi 3–400 Ft-ot jelentett. A Collegium, azt hiszem, ingyen volt. Nagyon rátarti voltam, úgyhogy a szüleimtől igyekeztem semmit el nem fogadni, ezért állandóan csomagokat küldtek, volt benne szalonna, kolbász, pogácsa, mindenféle lekvár. Azt hiszem, hogy ingyen menzajegyet is kaptam. Ebédet biztosan, és arra nem emlékszem, hogy befizettem volna érte. Ezen kívül az ember kenyeret nem nagyon vett, azt a menzán becsomagoltuk. Ebben az volt kellemetlen, hogy

¹¹ Gyergyai Albert (1893–1981) író, irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár. Ld.: *Kegyelmet a klasszikusoknak*. Szerk. Szávai Dorottya, Szávai János. Budapest, 2015.

6. Tanszéki kirándulás, 1960, Velemér – háttal: Szabó Júlia.

A színes diaképet készítette: Marosi Ernő

Benedek Marcell, akinek az ismertetései leginkább Benedek Eleknek a meséire emlékeztettek). Ezeket a kivonatokat, a művek elolvasása helyett, megtanulhatta, akinek volt hozzá gusztusa. Nekem ezzel különösebb bajom nem volt, mert könyvmoly voltam, így középiskolás koromban gyakorlatilag kivégeztem lényegesen többet a világirodalomból annál, mint amiről ott szó volt. Nagy sztárelőadó volt Bóka,¹² a csillárról is lógtak az órákon, különösen a lányok összecsinálták magukat az előadásain. Azt hiszem talán két előadását sikerült meghallgatnom, aztán elment a kedvem attól a maszatolástól és a nagy retorikus ömlengésektől, amiket ott lehetett hallani. Tolnai Gábor¹³ pedig mindenféle állítólagos irodalomelméletet adott elő – hol a szintén szegedi tanultságú Radnóti-val vágott föl, hol mással, de hát a szeme se állt jól.

Ezen kívül voltak Király István, Pándi Pál, akik erőteljesen nyomatták az ötvenhat utáni irodalompolitikának a kezdeteit. Szobotka Tibor,¹⁴ vagy Lutter egy-egy irodalom-, különösen világirodalmi szemináriuma tűnt még érdekesnek, Lutternek például John Donne-ról egy fél éve egész kitűnő volt. Azt csak később tudtam meg, hogy Lutter milyen szerepet játszott annak idején az Eötvös Collegium szétverésében.¹⁵

¹² Bóka László (1910–1964) irodalomtörténész, író, egyetemi tanár, az MTA tagja. Ld. róla: Kenyeres Zoltán: Tudós Bóka László. *Kritika*, 5, 1967, 8. 19–28.; Szalay Károly: *Arcok törött tükörben*. Budapest, 2004.

¹³ Tolnai Gábor (1910–1990) irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

¹⁴ Szobotka Tibor (1913–1982) író, irodalomtörténész, egyetemi tanár.

¹⁵ Lutter Tibor (1910–1960) irodalomtörténész, az Eötvös Collegium igazgatója 1948–1950 között. Ld. róla és a Collegium feloszlásáról: Pál Zoltán: Lutter Tibor államvédelmi megfigyelése. *Betekintő*, 2010, 3. 1–9.

7. Molnár Vera, Dávid Ferenc, Tóth Sándor, Szabó Júlia, Kovács Péter, Marosi Ernő (és a vasúti alkalmazottak)

A marxista irodalom is közvetített alapismereteket, és hosszú időn keresztül minden antimarxista törekvésnek is a bibliája volt Lukács György *Az ész trónfosztása* című műve, ami ugyan pont az ellenkező szempontból íródott, de legalább a neveket meg a főbb rezüméket össze lehetett belőle gyűjteni.

EGYETEMI VISZONYOK

Azt gondolom, hogy annál, amit az egyetem nyújtott, sokkal fontosabb volt az, amit a hallgatók egymásnak közvetítettek. A belső intimebb köröknek, baráti köröknek és az önművelésnek, vagy egymás művelésének rendkívül nagy szerepe volt. Ennek nem volt igazán jó terepe a Collegium, ahol – azt hiszem, Antall Józseftől (aki, persze, egy jóval előbbi generációnak a figurája) származik az a két szó, hogy kibekkelés és lemerülés – reális magatartást jeleztek, amelyet sok ember követett, s volt passzív kibekkelés, és aktív kibekkelés is. Az egyetemen is, meg a Collegiumban is lépten-nyomon voltak különböző fegyelmi eljárások, számonkérések, ezek többünket érintettek (részben a KISZ-ből való kimaradás kísérlete miatt). Mindebben máig működő, részben jó kollegáim is aktív szerepet is játszottak. Ugyanígy a Collegiumban is rendszeresen voltunk alanyai kisebb-nagyobb fegyelmiüknek.

Az egyetemi művészettörténet tanszéken különösen nagy jelentőségük volt ezeknek a belső viszonyoknak. A professzorokat – általában a tanszékvezetőt – azzal búsították, hogy legalább évente egyszer rajtaütött valami pártbizottság a művészettörténet szakon, és megvizsgálta egyrészt a kispolgári szellemet, ami ottan uralkodik, másrészt az antimarxista polgári nézeteket, amik a művészet tanulmányozásából – ahogy azt mi is éreztük – bekövetkeznek. Harmadrészt pedig a klikkesedést, ami különösen sok veszéllyel fenyegetett, mert áttekinthetlenné tette, ugye, a frontot. Emlékszem ilyenre, amikor – ez már később lehetett – valami elvtárs az absztrakt művészetről mondta el, hogy micsoda baromság, és akkor Kovács Péter jelentkezett és azt mondta, hogy ő azért azt gondolja, és az elvtárs is meggondolhatja, hogy egy úrhajósnak, ha majd sikeresen föllövik, milyen élményei lesznek – alighanem absztrakt képek. Akkor, amikor erre a beszélgetésre sor került, Lajka kutya már volt, Gagarin még nem. Az ilyen típusú felelősségrevonások, kioktatások gyakoriak voltak.

A MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TANSZÉK – PROFESSZOROK, TANÁROK, MESTEREK

Tanszéknek kellett akkor hívni, nem intézetnek. A neve tudniillik korábban Művészettörténeti Intézet volt, ez helyettesítette az ötvenes évek elejéig működött két

korábbi tanszéket (Művészettörténeti és Keresztény Régészeti Intézet, Művésztörténeti és Klasszika-archaeológiai Intézet). Fülep lett az összevonást követően létrejött intézet vezető művésztörténész professzora. A mi időkben Vayer már felülkerekedett: megszüntette az intézetet és egy tanszék lett, ezzel lehetett elérni azt, hogy Fülep beosztott professzor legyen.¹⁶

Én regulárisan egy éven keresztül voltam Fülepnek hallgatója, a Bevezetés a művészettörténetbe tárgyat adta elő nekünk. Amikor elérte a hetvenedik évét, nyugdíjazták. Azt mindenki tudta: ahhoz, hogy Fülepet nyugdíjazzák, az is kellett, hogy Lukács akkoriban már házi őrizetben volt. Tanúja voltam, mikor Lukács György névtábláját csavarhúzóval levették, és akkor az ajtó előtt állva néztük, hogy mit tesznek a helyébe. Azt, hogy Szigeti József.¹⁷ Fülep ekkor elveszítette azt a hátvédjét, amit Lukács és Fogarasi jelentettek számára. Akkoriban közkeletű anekdota volt, hogy ha Fülep valamiben ellenkezett, akkor Lukács meg Fogarasi berohant a pártközpontba és azt üvöltözte, hogy mit akarnak egy hetvenéves embertől, elég szép tőle, hogy baloldali újhegeliánus, ne akarjanak ennél többet. Mindenesetre ekkor már nem nagyon szaladgáltak be.

8. Marosi Ernő, 1960-as évek eleje

FÜLEP LAJOS

Fülep mindenki számára nagy élmény volt. Teljesen életidegen jelenség volt, anti-pedagógus és mindenki szörnyen félt tőle, különösen az erkölcsi prédikációitól. Fülep

¹⁶ Marosi Ernő: Művészettörténet. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970. Főszerk. Sinkovics István. Budapest, 1970. 578–583. – Vayer Lajost 1955-ben nevezték ki egyetemi tanárrá (a másik pályázó Zádor Anna volt), majd 1958 októberében tanszékvezető egyetemi tanárrá, s ezzel létrejött a II. sz. Művészettörténeti Tanszék. A két tanszék egyesítésére 1961/1962-es tanévben került sor, miután felülvizsgálták a két tanszék helyzetét. Fülep Lajos az 1960/1961-es tanévben már szabadságon volt, illetve nyugdíjba ment.

¹⁷ Szigeti József (1921–2012) filozófus, az MTA tagja. Az ELTE Filozófiai és Esztétikai Tanszék docense Lukács György tanszékvezetése idején. Az 1958/1959-es tanévben a tanszék ebben a formájában megszűnik, több kisebb tanszékre darabolják, s Szigetit az Esztétika Tanszék mb. vezetőjévé nevezik ki, utóbb véglegesítik.

Bevezetés a művészettörténetbe témáról tartott két féléven keresztül előadást, azzal a módszerrel, amit ő úgy hívott, hogy peripatetikus módszer. Azt csak később, már a Fülep-hagyatékban az ismeretében tudtam meg, hogy azok a híres pepita-füzetek, amiket ilyenkor magával hozott, lényegében az első világháború éveiben keletkeztek, akkor egy női ipariskolában, vagy iparművészeti iskolában tartott előadásokat, úgy-hogy kidolgozott rendszer volt, ami látszólag teljesen spontán módon ment.

Emlékszem, az első óra úgy kezdődött, hogy Fülep megjelent és azt mondta, „Mi a művészettörténet?” Mi erre a kérdésre a választ nagyon szeretnénk volna Füleptől hallani, úgyhogy senki se jelentkezett. „Azt kérdeztem, hogy mi a művészettörténet?” Na, jó, hát majd megmondja. A végén aztán elkezdett üvöltözni, hogy egy felnőtt ember meg tudja mondani, mi az, amit tanulni akar, minek vannak itt, menjenek. Ennyi provokációt már nem lehetett tovább bírni, Dáviddal nekiduráltuk magunkat és bonyolult, nyolc-tíz pontba foglalt definíciót adtunk arról, hogy szerintünk mi a művészettörténet. Fülep két percen belül összevesztett minket egymással, és amit egymás ellenében nem tudtunk megcáfolni azonnal, azt az óra végén ő porrá zúzta. Az első óra végén azt mondta, nagyon csodálkozik, hogy senki se gondolt arra: a művészettörténet a művészet története.

Fülepnek volt egy kedves kifejezése, a „bagóhitű, eunuch akademizmus”, ezt még 1905 körül kialakította magának, ami egyúttal azt eredményezte, hogy minden Fülep-tanítványnak nagyon nehezére esett a historizmus megértése, mert ebben a tekintetben Fülep az Ady-generációnak a szimpátiáit és antipátiáit remekül hozta. Tudtuk, hogy Fülep bizonyos modern művészek iránt érdeklődik, de azt azért én sose hittem el Németh Lajosnak, hogy olyan egyszerű volt Fülepet Kondor Bélával összehozni, és máris szerették egymást.¹⁸ Fülep nagyon gyanús volt abból a szempontból, hogy a modernségből mit hajlandó akceptálni és mit nem, és a kritikai apparatúrája azért nagyon hasonlított a hivataloshoz. A szélhámosságnak, az üzletiességnak, a piaci szempontoknak, elidegenedésnek a fogalmai elég jelentős szerepet játszottak nála is.

Mindenesetre, azt hiszem, a második félév végén sikerült valami művészet-definícióhoz eljutni. A hosszú mondatot nem tudom minden részletében se reprodukálni, se interpretálni, de lényegében arról volt szó, hogy művészet az érzéki konkrétságú, jelentéshordozó emberi produktumoknak az összessége. Ha belegondolunk, ez egy fantasztikus, a konkrét jelentés fogalmára épített művészetdefiníció, és az érzéki konkrétság, az bizony a művészetnek a megvalósítását is nagyon erősen érinti. Ez a fülepi definíció sokkal inkább, mint az átkai, azért nyitott ajtó volt a modernség mindenfajta megnyilvánulásai felé. Hozzá kell tennem, hogy Dáviddal minket aztán elkapott Fülep, hogy „magukban mozog valami, majd meglátjuk, nem kukac-e”, és „hívjanak fel”. Aztán kellett vele sétálgatni a Széher úton, egy olyan típusú sétáló társaságnak a részei voltunk, mint amiről Fodor András írt.¹⁹ Eleinte ez a Füleppel való sétálás az általános leégetés jegyében zajlott, mert Fülep mindent a fejünkre olvasott, nem tudunk eléggé oroszul, nem olvassuk a Karamazovokat, nem tudjuk

¹⁸ Németh Lajos: Fülep Lajos és Kondor Béla találkozása. *Jelenkor*, 19. 1976. 243–251.

¹⁹ Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. I–II. Budapest, 1986.

Mityának minden mondatát külön-külön. Elképesztő szakirodalmi ismereteket kért számon rajtunk. Akkoriban volt újdonság és megjelent Magyarországon is Sedlmayrnak²⁰ a „fasizmuson szaturált” konzervativizmusa. Bortnyik fordításában jelent meg magyarul a *Revolution der modernen Kunst*, csak a címét kellett megváltoztatni, mert a Revolution, az a NOSZF számára volt főntartva, úgyhogy nem A modern művészet forradalma, hanem A modern művészet bálványai lett végül a címe. A vöröshagyma-szerűen felépülő művészet-elképzelésnek megfelelően a mű sok héja és jelentésrétege alatt aztán végül ott van a közepe. Ha nincs benne közép, akkor baj van, az a modern művészet, és akkor beáll a Verlust der Mitte,²¹ a középnek az elvesztése. Később a hatvannyolcas generáció elutasította Sedlmayrnak ezt az örületét, ami, egyébként, tökéletesen megfelelt az Aczél- és Aradi Nóra-féle kultúrpolitikának. A Kossuth Kiadónak a pártbizottságok belső használatára kiadott broszúrákat tartalmazó sorozatában jelent meg a Sedlmayr-írás is.²²

Számomra Sedlmayr többszörösen érdekes volt. Egyrészt akkoriban jelentek meg az összegyűjtött tanulmányai.²³ Már szeretik elfelejteni, hogy ő is ikonológiának nevezte azt a módszert, amit másként Strukturálisnak nevezett. Ezek tárgya mindig az a művészet volt, aminek van közepe, van benne Mitte. Sedlmayr „fasizmus” abban nyilvánult meg, hogy ez a közép mindig valami uralmi szisztéma volt, tehát vagy bizantinikus, vagy középkori teokrácia, vagy XIV. Lajosnak, a Napkirálynak a politikája. A másik nagy Sedlmayr mű engem, személy szerint, azért érintett, mert tulajdonképpen az *Entstehung der Kathedrale* volt az első (ha jól

9. Szabó Júlia, 1957, érettségi tablókép

²⁰ Hans Sedlmayr (1896–1984) osztrák művészettörténész, egyetemi tanár. 1936–1945 között a bécsi egyetem tanára volt, de fasiszta nézetei s NSDAP tagsága miatt csak 1951 után Németországban kapott katedrát.

²¹ Hans Sedlmayr: *Verlust der Mitte. Die bildende Kunst des 19. und 20. Jahrhunderts als Symptom und Symbol der Zeit*. Salzburg, 1948.

²² Sedlmayr könyvét (*Revolution der modernen Kunst*. Hamburg, 1955.) Terényi István fordította, Bortnyik Sándor csak előszót írt hozzá s a Gondolat Könyvkiadó Studium Könyvek sorozatában jelent meg 1960-ban, csonkán, mert a sztálinista művészetről szóló részt kihagyták belőle. A megjelent könyvről, ld. Perneczky Géza recenzióját. *Irodalomtörténet*, 49. 1961. 478–480.

²³ Hans Sedlmayr: *Epochen und Werke*. I–II. Wien–München, 1959/1960.

emlékszem, ötvenegyes) olyan modern gótika-könyv,²⁴ ami a gótikának nem egy XIX. századi építőmesteri szemléletével, tehát nem a megkövült skolasztika elképzelésével, hanem egy szellemtörténeti megközelítésével konfrontált, és ez természetesen hatott az emberre. Valami dolgozatot csináltam a Sedlmayr-i struktúranalízisről, ami indiszkréción folytán (Zádor Anna adta neki oda) Fülep kezébe került. Na, akkor Fülep megnyilatkozott és azt mondta, hogy „mit van olyan nagyra ezzel az írásával, mikor bedőlt” – és ezt máig nem tudom elfelejteni, a legpontosabb körülírása volt Sedlmayrnak – „ennek a sekrestyeszagú katolicizmusnak”. Kész. Ezzel Sedlmayr a helyére volt téve, ma se tudom jobb értelmezését.

Hát, ez volt Fülep, aki aztán nagy sértődöttségben kivonult a tanszékről, nem valami szépen bánt el vele Vayer, a későbbiekben sem. Tulajdonképpen én addig látogattam Fülepet, amíg Vayernek nem lettem a gyakornoka, illetve tanársegédje, tudniillik egyszerűen nem mertem elmenni hozzá. Valószínűleg egy frenetikus veszekedés következett volna, de ezt a veszekedést sajnos elkerültem, 1963 után Fülepet már nem látogattam.

VAYER LAJOS

Vayer nem nagyon szerette, ha emlegetik Fülepet, igyekezett meg nem történné tenni, az egyetemen kívül tudni, és a mai eszemmel azt kell mondjam, hogy ez valószínűleg a régi művészettörténeti hagyománynak a tiltakozása volt az olyanfajta ideologikus elvi dolgok ellen is, mint amit Fülep képviselt. Ugyanígy tette volna Genthon, vagy Pigler²⁵ – „mi köze ennek a sokféle filozófiának a művészethez?”. Persze Fülep nem csak filozófiát tudott, hanem művészettörténeti anyagot is ismert, de ez a fajta szembenállása a művészettörténeti katedra hagyományának és egy filozófiai-esztétikai hagyománynak nyilvánvaló.

A művészettörténetre leginkább hasonlító művészettörténetet Vayer adott elő, amennyiben egyáltalán megtartotta az óráit. Neki voltak kidolgozott művésztörténeti félévei, ezeket ritmikusan elővette, nagyon vigyázott arra, hogy egy-egy évfolyam kétszer ne találkozzék vele, de hát különböző balesetek során az ember találkozott, én pedig aztán mint tanársegéd ráismertem ezekre. Ő egy történetileg, filológiailag jól megalapozott, Szentpétery,²⁶ Domanovszky²⁷ és a klasszika-filológia által támogatott, magyarországi, az Eötvös Collegiumra támaszkodó módszert képviselt. Amit ő a harmincas években elkezdett a történelmi illusztráció, portré-hitelesség²⁸ kérdésével, az akkor az abszolút élvonalban volt.

²⁴ Hans Sedlmayr: *Die Entstehung der Kathedrale*. Zürich, 1950.

²⁵ Pigler Andor (1899–1992) művészettörténész, a Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának vezetője 1935–1964 között, illetve főigazgató 1956-tól 1964-ig. Ld.: *Frakkok* 2. 407–420.

²⁶ Szentpétery Imre (1876–1950) történész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

²⁷ Domanovszky Sándor (1877–1955) történész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

²⁸ Vayer Lajos: A történeti művek illusztrálása. *Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Szerk. Kumorovitz L. Bernát, Szilágyi Loránd. Budapest, 1938. 507–524.

10. Szabó Júlia leckekönyvéből

Az Eötvös Collegiumi módszernek a lényege a nagyon intenzív verseny, a kritikai szemlélet és az interdiszciplináris kontroll, tehát Vayernak például Kosáry Domokos²⁹ volt a történetész megfelelője. Vayer alapjában véve egy katolikus irányultságú művészettörténész volt, a későbbiek közül való a római iskola körében. Nem lett párttag soha, hanem egy furcsa lavírozó álláspontot képviselt, ugyanakkor gondosan munkálkodott saját karrierje érdekében. A mi generációnk számára maga ez a szó is gyűlöletes volt és soha senki nem mondta ki magával kapcsolatban azt a szót, hogy karrier. Míg Vayer generációja számára a karrier építése legitim dolog volt, addig számunkra ezt szégyellni kellett valahol.

ZÁDOR ANNA

A pragmatikus művészettörténetet leginkább Zádor Anna képviselte. Zádor Anna előadásai alapján feledhetők. Mindenről az égvilágon, saját témájáról is, de például quattrocento szobrászatról is adott elő. Én később a bécsi egyetemen tanultam meg

²⁹ Kosáry Domokos (1913–2007) történetész, egyetemi tanár, az MTA tagja, 1990–1996 között elnöke.

The image shows two pages from a notebook. The left page is titled 'SZABÓ JÚLIA' and contains a table with columns for 'Név', 'Évek', 'Évek', 'Évek', and 'Évek'. The right page is titled 'MŰVÉSZETTUDOMÁNYI KAR' and contains a table with columns for 'Doktori jog', 'Doktori', 'Doktori', and 'Doktori'. Both pages have handwritten entries and stamps.

12. Szabó Júlia leckekönyvéből

neveztek ki professzornak. Ezen kívül állandóan a fejünk fölött lebegett Aradi Nóra, aki akkor még a minisztériumban volt művészeti osztályvezető, és egy darabig ki volt írva egy ajtóra a neve, hogy aspiráns, de nem járt be. Éveken keresztül be kellett írni az indexünkbe, hogy Aradi Nóra kelet-európai, XIX. századi művészetről fog előadni.³¹ Ezt rendszerint „törölve” bélyegzővel kiütötték, de aztán egyszer megtartotta, közben kandidátus lett, és azt hiszem akkor már docensként vonult be az egyetemre. Nórának az egyetemre való bekerülése tulajdonképpen pozitív dolog volt. Akkoriban éppen valamelyik fegyelminket töltöttük Galavics Gézával, már nagyon kellett vigyázni magunkra, úgyhogy el kellett mennünk valami társadalmi munkára Nógrádverőcére. Galavics kitalálta, hogy a nógrádverőcei templomot Migazzi³² kellett, hogy építse. Ebédidőben elmentünk, megtekintettük a templomot,

³¹ Aradi Nóra 1957-től a Művelődési Minisztérium Képzőművészeti Osztályának vezetője volt. 1954-től aspiráns Vayer Lajos témavezetésével. Aspirantúrája után, 1959-ben kapott féléladjunkusi beosztást a II. számú Művészettörténeti Tanszékre (Vayer Lajos), majd 1960-ban pályázott a meghirdetett docensi állásra, melyet 1961. január 20-án elnyert.

³² Migazzi Kristóf (1714–1803) bécsi érsek, bíboros, 1756–1785 között váci püspök, aki kastélyt építtetett

tényleg Migazzi építette. Egy hónap múlva kiderült, hogy mi a társadalmi munka keretében, ami vasárnap volt ugye, templomba mentünk. Elő kellett adni valami védekezést, és azt mondtuk, hogy egy művészettörténész hallgatónak, akárhol is van a világon, a Lappföldet is beleértve, ha a helyszínen vannak műemlékek, akkor azokat mindenekelőtt tanulmányoznia kell, ez kvázi egy szakmai szabály. Úgy döntöttek, hogy ezt felül fogják vizsgálni és Aradi Nórát kérdezték meg, aki a művészettörténész hallgatók pártösszekötője, vagy mi az ördöge volt. Mi nem ismertük Aradi Nórát, és nagyon szurkoltunk, mert az egyértelmű volt, hogy repülünk. Aradi Nóra pedig azt mondta, hogy ez így van, vegyék tudomásul, hogy ez a művészettörténetnek az egyes számú parancsa, ez minden művészettörténész hallgatóra kötelező: elmenni társadalmi munka idején a Migazzi-féle templomba. Ez a veszett híréhez képest elég jó volt.

A MEGTORLÁS IDŐSZAKÁTÓL A KONSZOLIDÁCIÓIG

Az egyetemi éveim, az 1958 és 1963 közötti időszak politikailag egy elég sötét és kemény időszak volt, a megtorlás időszaka.³³ Az egyetemre akkoriban felvételiztem, amikor Nagy Imrét kivégezték. Nagyon sokáig tartott, tulajdonképpen a '80-as évekig, hogy az ember ennek a dátumát pontosan megjegyezze volna. '59-ben nyáron kirándultunk Márianosztrára. El is szedték a fényképezőgépeinkből a filmet, mert a pálos templomba be lehetett menni, az a fogháznak az első udvarán volt, de nem volt szabad fényképezni. Mi természetesen, mint gótikus épületet, fényképezgettük, csak aztán valakinek eszébe jutott kívül is fényképezni és akkor előkerült egy őr és kiszedték a filmet. Csak sok-sok évvel később, különböző emlékezősekből derült ki, hogy körülbelül azokban a hónapokban például Bibó Istvánt ott gumibotozták büntetésből.

Végezredményben a fölöttünk járó és szintén a Collegiumban lakó évfolyam volt az, akik bementek az egyetemre 1956 szeptemberében és aztán októberben részt vett a tüntetésben itt-ott. Mindebből le kellett vonni azokat, akik „disszidáltak,” ahogy ezt mondani szokták. Az egyetemi tanszéken nagyon csendben, de téma volt, hogy ki mindenki tartozott még az évfolyamhoz, tehát elment '56-ban. De a Collegiumban például azoknak a fiúknak, akik egy darabig itt rekedtek Pesten, aztán előbb-utóbb, amikor már lehetett, hazamentek vidékre, az élményeiről, kalandjairól soha egy szó nem esett.

A tanszéken, fölöttünk egy évfolyammal járt Kovács Péter, de velünk vizsgáztatott, mert az előző vizsgákon akadályoztatás miatt nem tudott részt venni. Akkor tudniillik le volt fogva. '57 októberében valami tüntetés kísérletével gyanúsították, és okvetlenül szerették volna megtudni, hogy ki találta ki az egészet, kik voltak még benne. Azt mindenképp lehetett érzékelni, hogy jó lesz vigyázni. A

a településen 1763-ban, de a Szent András-templom Althan M. Károly (1702–1756) püspök nevéhez köthető.

³³ Beck Tibor – Germuska Pál: *Forradalom a bölcsészkaron*. Budapest, 1997.

Collegiumban leginkább a filozófusoktól kellett tartani. Történelem–filozófia szakos volt mindenki, aki függetlenített pártmunkásnak pályázott. Aki még annak se volt jó, az általában tudszocos volt. Ez egy külön társulatot jelentett, és köztük is voltak nagyon érdekes figurák, aztán későbbi ellenzékiek is voltak, meg aztán voltak azok, akik azok maradtak, akik szerettek volna lenni.

Magyar szakosként nem nagyon vettem részt az egyetemi életben, úgyhogy nem tudom, hogy ott milyen körök alakultak ki, de nyilván ott is kialakultak. A művészettörténetnek határozottan belterjes és biztonságos fészek jellege alakult ki, de ott is lehetett tudni, hogy kivel kell óvatosnak lenni. Például akkoriban intézmény volt a pártösztöndíjasoké. Ezek általában '50-es évekbeli pártmunkások, '56-ban kicsit megperzselődött, az első vonalból visszavont elvtársak voltak, akiket kiképeztek a szellemi élet különböző területeire. Lehetett tudni, hogy ők adják a jellemzéseket, ezt egyébként időnként a javukra is lehetett írni, mert ha jó szándékú jellemzést adtak, akkor azt mondták, hogy „ez egy alapján rendes ember”. Aztán voltak kevésbé rendesek is, amiért nem nagyon szerettük volna, ha ők jelentenek rólunk.

A művészettörténetet rendszeresen, éppen a zárt jellege miatt üldözték, ilyeneket szoktak mondani, hogy kasztosodás, meg arisztokratikus elzárkózás. Ezt fokozta a kis-, vagy nagypolgári jelző, és lehetett még a polgári esztétizmusról, aztán az absztrakt művészetről is értekezni. Ezeket különböző kari, meg néha külső kerületi pártbizottsági vizsgálatok során szokták „realizálni”, ami mindig szörnyen feldúlta Vayert, mert a vendégeket a tanszékvezető szokta fogadni. Ezeket tanszéki gyűlések formájában rendezték, ahol valami dörgedelmet végig kellett hallgatni, és amikor lehetett hozzá szólni, akkor mindenki igyekezett befogni a száját, hogy ne hívja föl magára a figyelmet. De az is baj volt. Lehetőleg valami semleges hozzászólást kellett produkálni. A művészettörténeti tanszéknek soha nem volt ereje arra, hogy bárkit is megvédjen. A folyamatos berezeltség állapotában működött, gyakorlatilag 1950-től '80-ig, tulajdonképp Németh Lajos megérkezéséig.³⁴

AZ „ÖNKÉPZŐKÖR JELLEGŰ ŐRÜLTEKHÁZA”: MŰVELŐDÉS, TÁJÉKOZÓDÁS, MINDENNAPOK

Kétféle magatartás volt szokásos a tanszéken. Az egyiket a nagyobb konfliktusokat kerülő, éretlenkedő, és hülyéskedő (mai olvasatomban azt mondom, hogy normális), főleg lányok jelentették. Ezek hangnemét erőteljesen kifogásolták és elleneztek a komoly hivatástudat és önképzés alapján összetartó hallgatók. Utóbbiak, akik valamilyen módon előbbre tartottak a többiekénél, olykor rosszállóan nézték az előbbieket, akiket megfegyelmezni vagy kiutálni szerettek volna. Kovalovszky Márta a közkeletű Csimpi nevét ilyen gyagyásnak tekintett lánykáktól kapta, akik nem tudom mióta, a barátnői, iskolatársnői lehettek, és akiknek a köréből aztán Kovács Péter emelte ki és nevelte, terelte rá a „rendes útra”.

³⁴ Németh Lajos 1979-től vezette az ELTE Művészettörténeti Tanszékét.

Ez a bizonyos komoly szándékú kör az összetartozó két évfolyamnak úgy körülbelül a felét jelentette. Ez a társulat, az V. kerületi pártbizottság fogalmai szerint, valóban klikkgyanús és ideológiailag erősen fertőzött társaság volt. Nem voltunk mind szorosan vett évfolyamtársak – az anyakönyv szerinti 1939-es születésűeknek a társulata összefolyt a miénkével, az 1940-esekével. Valamelyik nagypofájú mondta is, hogy „na, titeket még elviselünk, de jövőre az elsősökkel már nem fogunk így bratyizni”. Ez nagyjából így is lett a következő elsősökkel, talán Tímár Árpád kivételével...

Mi 8-10-en voltunk nappali hallgatók, ehhez jött néhány levelező, a mi évfolyamunkon levelező volt Solymár Pista, Molnár Éva. Volt persze mindig pártosztöndíjas. Talán ugyanennyien lehettek a fölsőbb évfolyamban is. Valamifajta összetartás-tudat alakult ki köztünk, és ennek sokféle kifejezése. Ilyen volt egy időben a Zeneakadémián a főpróbára való járás. A Váci utcai antikvárium is nagyon barátságos hely volt. Az antikváriumi kínálatból helyben olvastuk a könyveket. Ott dolgozott társulatunknak egy kültagja, a Dávid Feri osztálytársaként hozzánk csapódott és az egyetemre sokáig föl nem vett Tóth Sanyi. Az antikváriumban sok ritkasághoz lehetett hozzájutni. Például Isten tudja miért, talán valami két háború közti könyvárusnak a raktárkészletéből a nevezetes *Handbuch für Kunstwissenschaft*nak a '20-as években megjelent kötetei füzetként lényegében bagóért voltak kaphatók. Inkább az antikváriumban tudtunk vásárolni; azok a dolgok, amik az *Idegennyelvű könyvesbolt*ban tűntek fel, azért nekünk nem voltak hozzáférhetőek, vagy inkább csak a kisebb dolgok: kis füzetkék, vagy kis, kézhez álló zsebkönyvecskék. Ez az a műfaj, ami gyakorlatilag megszűnt Európa-szerte, még Franciaországban van ilyen a „Que sais-je?”, vagy „Livre de poche”. De akkoriban még léteztek ezek a kis kiadások, például a ro-ro-ro, a Fischer, a Knaur, a Reclam kötetei. A különböző zsebenciklopédiákban fontos szövegek jelentek meg és egyes művészmonográfiák is. Ezeket általában igyekeztünk megszerezni, most úgy hirtelenjében a körünkben megfordult kis zsebkönyvek közül ilyenekre emlékszem, részben meg is van, mint Poliakoff, vagy Soulage, Miro. Ezeknek a műveit, Henri Moore dolgait az ember ilyen kiadásokban tudta megismerni. És ezek aztán kézzől kézre jártak.

A másik fontos hely az akkor viszonylag frissen megnyílt a Váci utcai idegen nyelvű könyvesbolt volt, ahol ennek a generációnak, művészeknek, műkedvelőknek, gyűjtőknek és a művészettörténészeknek is kiváló reprodukciós kiadványok álltak rendelkezésre. A különbség az volt, hogy mi ezeket a könyveket általában nem vettük meg, csak végignéztük. A Skira kötetek jelentették az ideális Musée imaginaire-nek anyagát (ez is akkori fogalom, André Malraux vezette be). Létezik egy olyan generáció, amelyiket tulajdonképpen Skira-generációnak lehetne nevezni. Ennek lényege a képek túlvilágításából eredő, túlságosan grell hatás, tehát mindennek egyfajta, expresszionizmushoz közeli, még jobb azt mondani, hogy fauves színvilághoz való közelítése, amit Courbet reprodukálására ugyanúgy alkalmaztak, mint Corot, vagy akár a kubisták esetében is, akik sokkal színesebbek voltak skirául, mint anélkül.

Volt egy pár olyan művész, akiről ma már szinte nem is lehet hallani, és akiről részben manifesztumok szövege révén volt tudomásunk. Szörnyű vékony, átütő papírra gépelt – így lehetett egy-két gépeléssel hat-nyolc példányt létrehozni, senkinek nem kívánom, hogy a nyolcadikkal találkozott legyen –, szétolvasott művész-manifesztumok terjedtek, ami tulajdonképpen a röpcédula-terjesztésnek (a szamizdat ősfarmájának) abszolút tiltott kategóriájába tartozott. Ezeket sikerült mindig ronggyá olvasni, például így került elénk a Mathieu-féle tasiszta manifesztum. Hogy mi számított akkor újdonságnak? Hát például Mathieu biztosan, aztán olyan nevek, amiket nem biztos, hogy ma mindenki a kánon közepében érez, Serge Poliakoff, Dubuffet, Hartung talán kevésbé, Jackson Pollock biztosan. Aztán természetesen Klee.

Mindez tulajdonképpen egy nagy ízlésnevelés volt. Ennek további lényeges színhelye a Gorkij könyvesbolt volt, ahol akkoriban az Ermitáznak és a Puskin Múzeumnak különösen a francia anyaga volt hozzáférhető, Matisse-szal bezárólag. Ez a bölcsészkar (az egykori piarista rendház) épületében működő szovjet könyvesbolt meglepő módon nagyszerű reprodukciókkal tűnt fel.

Ha már a könyveknél tartunk, jellemző példa arra, hogy hogyan működött ez a társulat, az, amikor 1961-ben rendeztek egy nagy, francia könyvkiállítást a Műcsarnokban. Azt hiszem, kettőt is egymás után, a nagy a Műcsarnokban volt. Ott találkoztunk először valóban szép, nagy francia könyvekkel, például a *Zodiaque* sorozat ott jelent meg, de nagyon sok minden, nagy méretű, már az első modern albumok kategóriájába sorolható, csupa részletfelvétellel díszített album. Modern művészetről, impresszionistákról is. A francia könyvkiállításon többen loptunk könyveket. Különösen, amikor híre ment annak, hogy a franciák nem tervezik a kiállítás visszaszállítását és ilyen költségvetést nem is csináltak. A sikert – amint azt hiszem, a sajtóban is publikálták – azon mérték le, hogy a kiállítást Budapesten gyakorlatilag szétlopták.³⁵ A maradékot közintézményeknek szánták (azt hiszem, még a tanszéki könyvtár is kapott abból, amit mégse hordtak szét).

Mindenesetre rendőrségi nyomozás kezdődött tolvajlás miatt, de azért volt politikai színezete is. Pap Gábort kapták el és elég sokáig faggatták. Ment a sustorgás, hogy már megint kihallgatták, és mit kérdeztek. Ebben én is szerepeltem, többek közt azt kérdezték tőle, hogy ki a Füles fedőnevű gonosztevő. Valószínűleg a franciák tiltakozására, vagy azért, mert nem voltak hajlandók feljelentést tenni, egy idő után ezt abbahagyták. Számunkra ez azért jelezte, hogy nagyon könnyű képbe kerülni, másrészt meg azt is, hogy ez a léha életmód, hogy az ember mindenféle művészeti könyveket nézeget, és azokat megpróbálja megszerezni, nem okvetlenül találkozik a hatóságok helyeslésével.

Ami engem személyesen illet, Kovács Péter révén az ember minimum Pilinszky és sok más író, és minimum Ferenczy Béni, de még sokan mások ismeretébe is

³⁵ A nagy könyvlopás. Francia könyvkiállítás a vasfüggöny mögött. Szerk. Árvai Márta, Véri Dániel. Szentendre 2020. – benne beszélgetés többek között Gábor Eszterrel, Kovács Péterrel, Kovalovszky Mártával, Marosi Ernővel, Passuth Krisztinával, Perneczky Gézával.

fokozatosan bevezetődött. Oldódott az a magammal hozott kisvárosi idegenkedés az absztrakt művészet iránt, amire az érthetelenség vádját és annak elutasítását lehetett építeni. Attól, hogy művészekhez kerültünk közel, az ember beláthatta: ezt általában nem féleszű hülyék csinálják, hanem racionális emberek. Ez vezetett legközelebb a dologhoz: a technéről beszél, arról, hogy mit, miért, hogyan csinálunk. Az ember megismerkedett azzal, hogy az absztrakt mű nem szélhámosság.

Dávid Feri, Dávid Gyula³⁶ zeneszerző fiaként szintén jelentős kulturális orientációt és jó műveltséget, nagyon sok társasági és egyéb ismeretet hozott magával, és a lazaságával élenjáró szerepet játszott, például az én szocializálásomban is. Ez úgy zajlott le, hogy úgy éreztem: az érettségi ruhámban az évnnyitóra okvetlenül el kell mennem. Dávidot is elküldhették, mindenesetre egyikünk se jutott be a terembe, mert nagyon sokan voltak, és akkor odajött ez a fiú és azt kérdezte tőlem, hogy én is elsős vagyok-e. Mondtam, hogy igen, akkor azt mondta: „Öregem, hagyjuk itt ezt az egészet és menjünk el sörözni.” Ezt azóta is tartjuk, úgyhogy ez lett volna az utolsó évnnyitó, amin megjelenhettem volna az egyetemen, de helyette a Dáviddal tisztáztuk, hogy a művészettörténetre fogunk járni, és azóta is ennél a formulánál maradtunk. Amit komolyan vettünk mindnyájan, az a művészettörténet volt, arról is volt Dávidnak egy kérdése, hogy „öregem, most mivel foglalkozunk”? Szóval foglalkoztunk a dolgokkal, Dávidnak erre a kérdésére nem nagyon lehetett azt mondani, hogy momentán semmivel, ez egyszerűen megszűnt számunkra.

Az önképzési programunkhoz tartozóan, a magunk módjára, egy vakációs programot is kidolgoztunk. Az első évben Pap Gáborral meg Dávid Ferivel elmentünk segédmunkára a visegrádi ásatásokhoz Héjj Miklós³⁷ mellé, mert akkor még nem voltak nyári gyakorlatok. Perneczky is jött volna velünk, de aztán kiderült, hogy ásni is kell, meg köveket hurcolászni, úgyhogy Géza féltette a kezét, mert zongorázott is. A visegrádi tanulmányút nagyon tanulságos volt. A kőbánya eléggé szörnyű munkásszállásán laktunk. Volt ott szabályos bűnöző, kvázi gyilkos is, örökké verekedések mentek. Bevezetődünk a régészetbe is, Visegrád életébe is. De az igazi tapasztalatot az jelentette, hogy akkoriban már megszűnt a kistarcsai internálótábor és az internáltak közül, akik még ki voltak tiltva a fővárosból, sokan a visegrádi ásatáson működtek. Ezek közt voltak horthysta csendőrök, kizsákmányolók és mindenféle osztályellenség. Volt ott felvidéki magyar boltos, akit először a csehek internálták, aztán átküldték Magyarországra, itt vágták börtönbe, aztán kiszabadult, aztán visszatették, aztán internálótáborba került. Elég érdekes szociális tapasztalatokat szereztünk és emellett pedig valamiféle jártasságot is, tényleg beledolgoztuk magunkat ott valamibe.

A következő évben pedig Dávid Ferivel meg Galaviccsal úgy döntöttünk, hogy Sopronban, Szakál Ernő³⁸ mellett megtanulunk követ faragni, mert egy középkori

³⁶ Dávid Gyula (1913–1977) zeneszerző, a Zeneművészeti Főiskola tanára.

³⁷ Héjj Miklós (1922–1996) művészettörténész. 1951-től a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa, majd 1952-től 1984-ig a visegrádi Mátyás Király Múzeum igazgatója s a feltárások vezetője.

³⁸ Szakál Ernő (1913–2002) szobrászművész, restaurátor; 1957-ben önálló kőfaragó műhelyt alapított

specialista meg kell, hogy ismerje az anyagnak a sajátosságait. Soha az életben követ faragni meg nem tanultunk. Az lett volna a kritérium, hogy legalább két vésőnyomot síkban tudjunk tartani, ami a legnehezebb a kőfaragásban. Sopronhorpácson, ahol a templom restaurálásán dolgoztunk, 1960-ban még a fél falu embercsempészés, vagy határsértés miatt ült, és nehéz volt a határsávra engedélyt kapni. Ezt valahogy kisírtuk magunknak Gólya elvtársnál,³⁹ aki akkor a Műemléki Felügyelőségnek volt az igazgatója.

Dávid papa protekciójával kerültünk be tulajdonképpen statisztálni Nemzeti Színházba. Ő írta a kísézőzenéjét annak a darabnak, amiben fölléptünk. Ez Shakespeare Antonius és Kleopátra című drámája volt. Major Tamás, szigorúan a Sztanyiszlavszkij elvei szerint igen realista módon adta elő, egy Shakespeare ciklus keretében. Többek közt nekünk is el kellett zengenünk valami szörnyű légios indulót. Kérdeztük, hogy meddig kell énekelni, ha már kimentünk a színpadról. Akkor Dávid atya azt mondta, hogy „fiam, az EMKE végéig”. Ebből is látszik, hogy ez még a régi Nemzeti Színház volt. Aztán nem sokkal később levegőbe repült. Tehát Dávid volt az értelmi szerző, részt vett Kovács Péter természetesen, meg Pap Gábor és én. Mivel szerettek volna statiszta igazolványt kapni, később a két mélyenővő kollégánk, Galavics, és Perneczky is akart jönni, és jelentkeztek Somody Kálmán statisztavezetőnél, aki azt mondta nekik: „fiúk, ez nem óvoda, ez hadsereg!”.

A statisztálás nem bizonyult lukratív vállalkozásnak. Először is, a próbák után nem fizettek gázsit. Másodsorban, az állandó hülyéskedések miatt levontak a gázsinkból. Harmadsorban az öltöztető szabóktól valami elképesztően rossz nohabort lehetett felírásra venni, úgyhogy a gázsiból ezért sem sok maradt. De hát beleszagoltunk a művészetbe. Az igazi vonzerő az volt, hogy minden statiszta kapott egy-egy statiszta igazolványt, amivel bármely színházba mehetett, plusz egy fő. Mi akkor már javában udvarolgattunk, az a plusz egy fő rendkívül vonzó volt. Akkoriban nagyon sokat jártunk színházba.

A színházba járás mellett a zenehallgatást is megoldottuk nagyjából pénz nélkül. A zenehallgatás taktikája az volt, hogy rendszeresen jártunk hanglemezkereskedésbe. Általában nem láttak szívesen, mert sose vettük meg a hanglemezt, csak a fülkében, fejhallgatóval lehallgattuk. A Gorkij könyvesboltban fantasztikusan jók voltak akkoriban a szovjet Melogyija-felvételek. Ez az Ojsztrah-Richter generációnak a fénypontja volt. Fél napokat töltöttünk ott, mert azt mondták a kereskedők, hogy ők szívesebben hallgatnak klasszikus zenét, mintha örökké a mozgalmi dalokat nyomtatnák. Ezért ott kihangosítva hallgathattuk a lemezeket.

Rendes ökörködések, meg időnként iddógálások is beletartoztak a játékba. Közös kirándulások. Többé-kevésbé szisztematikus felfedezések, például a fővárosban, amire, nekünk, vidékieknek külön igényünk volt.

Sopronban, amely az OMF Tudományos Osztályához tartozott. Ld.: Marosi Ernő: Szakál Ernő. Megnyitóbeszéd a Szakál Ernő életútja – Szakál Ernő életműve című kiállításon, Sopron, Lábasház, 2013. szeptember 20. *Műemlékvédelem*, 57. 2013. 414–417.

³⁹ Gólya József (1913–1982) pártmunkás. Ld.: Császár László: Vezetői karakterek az OMF élén. *Műemlékvédelem*, 41. 1997. 104–107.

ÉVFOLYAMTÁRSAK – BARÁTOK – KOLLÉGÁK, PESTIEK ÉS VIDÉKIEK

Nem voltunk mind vidékiek. Nem volt az Kovács Péter, a legjobb Molnár utcai környezetből. Budai volt, a Gaál utcából Dávid Feri, a már említett Dávid Gyula zeneszerző – akit zenész körökben Lulunak hívtak, mivel ő gyűjtötte be a „sej-haj-lululu-láromot” – fia. Ide tartozott Tóth Melinda, aki ugyancsak budai, abszolút előkelő családból származott. Perneczky Géza kaposvári-keszthelyi illetőségű volt, de addigra már beépült a fővárosba. Az újonnan jött vidékiek voltak Galavics, meg én, Sopron, illetve Miskolc képviselőiben. Askercz Éva Királdot képviselte és a palóc tájszólást, akit Zádor Anna állítólag azért vett föl, mert szép copfja volt és nagyon leszúrta, amikor őszre levágatta. Szabó Juli volt az abszolút vidéki: családját tekintve királyhelmeci illetőségű, azután Beregszászról tudtak nagy nehezen visszatérni Magyarországra. Budakeszin kaptak csereingatlant, ott nőtt fel, de fővárosi gimnáziumba járt, és csak egy ideje élt Budán a családjával. Talán ez is hozott össze minket. Kovalovszky Márta fővárosi volt, viszont Pestszentlőrincet képviselte, tehát ilyen szempontból mégiscsak vidéki valamilyen módon.

Aki nagyon erőteljesen képviselte a fővárosi kultúrát, és az egész társulatnak a mozgatója volt, különösen nyelvek tekintetében – nagyon tág látókörű figura, nagyon jó neveltetéssel: Tóth Melinda. Egyfajta etalont és minőségi kultúrát jelentett, kvázi nevelő szerepet is. Melinda a modernségre nem túlságosan nyitott kulturális alaprétet képviselt. Kovács Péternél fontos szerepet játszott nagybácsijának, Pilinszky Jánosnak az ízlése, másrészt a kiterjedt ismeretségi köre. Kovács Péter számára, Pilinszky révén, családi adottság volt emellett az egészen konkrét kapcsolat Ferenczy Bénivel. A Vilt házaspárral való kapcsolatot majdhogynem az utca befolyásolta, Kondor Bélától Kornissig a Belvárosnak egy szűk sávjában és ezt a sávot szegélyező kocsmákban naponta lehetett összetalálkozni. Kovács Péter révén könnyű volt eljutni műterembe, művészbarátságra szert tenni. Az évfolyamunknak központi figurája volt Molnár Vera. Óriási nehézségek árán tudta a régészet-művészettörténet szakpárosítást kivívni magának. Vera képviselte Hajdúböszörményt, a debreceni szellemet, a kálvinizmust, és a nagyon szigorú protestáns etikát. Kiváló tanárember, régész, történész, irodalmár, Molnár Jóska⁴⁰ bácsi volt az édesapja, aki önmagában egy legendás kulturális intézmény volt. Aztán Molnáréknál nagyszerű süteményeket lehetett enni, Molnár néni konyhájában. Molnár bácsi viszont saját kezűleg csinált keresztszemes hímzéseket.

Több volt számunkra évfolyamtársnál a zenei tanulmányait már befejező Perneczky Géza. Húszéves kor táján jelentős különbség tud lenni négy-öt év. Rá, mint nálunk idősebb, velünk együtt rohangáló, de rigolyás, öregemberi – született agglegény volt – szokásokat mutató figurára emlékezem. Perneczky Géza konzervatóriumot végzett, zongoristának készült, de soha nem lett koncertező művész. Beköltözött az Eötvös Collegiumba, visszhangot váltott ki például az este fél tíz körül elkezdődő szunyókálása, amit a Collegiumban elég nehéz volt realizálni.

⁴⁰ Molnár József (1905–1986) irodalomtörténész, tanár.

De Géza általában megoldotta. Aztán festői kísérletei, amik körülbelül Picasso '20-as évekbeli stílusához kapcsolódtak – valamelyik éles nyelvű lány Perneczkynek ezt a korszakát „búvárok, ha találkoznak” korszaknak nevezte. Géza recepciójában nagyon érdekes dolog volt a kreatív utánérzés. Tehát Kondor Bélát is úgy emésztette meg, hogy csinált Kondor-féle képeket. Általában temperában realizálta – a fél Collegiumot bemázolva, mert különböző asztalokra ragasztotta rá ezeket a rajzlapokat és ahogy az ilyenkor lenni szokott, rendesen körülmázolta őket. Mindenesetre elég nagy feltűnést keltett a festészete. A tanszékhez tartozott

valami sufniféle, bútorok voltak ott fölhalmozva. Perneczky ott is szokott festeni, aztán egyszer a távollétében valami kiállítást rendeztünk a műveiből és akkor Zádor Anna idegesen szaladgált, hogy ezt azonnal szedjük le, mert ebből szörnyű baj lesz. Perneczky ugyanis pontosan úgy festett, mint amit általában kifogásoltak. Sokkal jelentősebb volt az, hogy nagyon komolyan foglalkozott modern művészettel, és miután elég gyengén olvasott idegen nyelveken és akkoriban Klee-nek a pedagógiai feljegyzéseit olvasta meg a hozzá tartozó kommentárt egy jó kritikai kiadásban, úgyhogy ennek a fordításába be kellett segíteni, így gyakorlatilag mindenki megfertőződött Klee-vel. A másik ilyen fordítás-pedagógus Szíj Béla⁴¹ volt – minden nyelven tudta, hogy mit kell kikeresnie, és aztán azt különböző szakmunkások lefordították neki. Többhöz is elment, mert tudta, hogy minek kéne lenni a szövegben, és addig fordította, amíg erről meg nem győződött. Ezek fontos dolgok voltak, és sok embernek az együttműködését jelentették. Béla fölöttünk járt, akkor már a Nemzeti Galériában dolgozott, időnként le is osztott különböző kutatási feladatokat, úgyhogy én például Szíj Béla égisze alatt Gulácsy-kutatásokkal is foglalkoztam.

Mindez részben pótolta a modern művészettörténetet. Vayer egyszer meghirdetett egy XIX–XX. századi órát.⁴² Az első fél évben csak Tiepolóról beszélt, és egy kicsit Goya rokokó gobelinkartonjairól. Például itt a vizsga abból állt, hogy le kellett vizsgázni a velencei Canal Grande palotáinak az egymásutánjából. A második félév szólt volna a legmodernebb művészetről, ott leginkább Daumier-ről volt szó.

13. Marosi Ernő és Szabó Júlia esküvője, 1963 – a két tanú balról jobbra: Szíj Béla, Pap Gábor

⁴¹ Szíj Béla (1923–1993) művészettörténész. 1958-tól haláláig a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa volt. Ld.: Szabó Lilla: Szíj Béla emlékezete. *Magyar Nemzet*, 1993. március 2. 11.

⁴² Az 1959/1960-as tanévben hirdette meg: A XIX–XX. század nyugat-európai képzőművészetének fejlődése címmel.

Nekem nagyon jó élményeim fűződnek ezekhez a dögunalmas órákhoz. Epizskóp-vetítéssel zajlott ezeknek az illusztrálása. Juli demonstrátor volt, én addig segítetttem neki, amíg aztán ott a sötétben, szép csendesen szerelembe estünk. Úgyhogy a Vayer-féle Daumier-előadások ebben az egyben nagyon hatásosak voltak, de aztán vége is szakadt a XIX. század ismertetésének. Azt hiszem, Vayer egyszerűen elment Velencébe, a biennáléra, ahol ő állandóan komisszár volt. A félév úgy lett a továbbiakban lebonyolítva, hogy akkoriban érkezett egy ízléses dobozban – az UNESCO adott ki diasorozatokat akkoriban – egy XIX. századi, vagy impresszionisták gyűjtemény. Talán elment Braque-ig, Picassóig, talán úgy 1920 tájáig, úgyhogy az utolsó két órára beküldték Gézát, hogyha olyan nagy a szája, adja elő, amit tud. És akkor Vayer helyett Perneczky kommentálta ezeket, komolyan és értelmesen.

Sokat kaptunk egymástól és azoktól az ösztönzésektől, amik azért egy-egy jó tanártól, sokszor külső embertől bejöttek. Együtt volt a társaság, és nem volt bennünk elzárkózás semmi elől sem. A régire specializálódó emberek nem zárkóztak el a modern elől és fordítva sem. A magam vidéki, rosszul informált és szükségképpen nagyon konzervatív ismeretanyagommal teljesen természetes ízlésnevelésnek tartottam azt, amit végigcsináltunk közösen, és mindez ugyanígy a régi művészet tényeire is vonatkozott. Ott ugyanúgy végre kellett hajtani azt, hogy nézzen az ember mögé annak, amit tanult. Igaz-e az, hogy mit tudom én, Esztergomban az egyik pofa francia kőfaragó, a másik magyar; a magyar kőfaragó olyan Turi Dani-féle figura, a francia pedig ápolja a szakállát. Ez körülbelül ugyanaz a probléma volt, mint hogy annak, amit humanizmusban ki lehet fejteni, állítólag a non plusz ultrája Szőnyi Magányos kerti pad című festménye. Ezen épp annyit lehetett röhögni, mint a Gerevich által elképzelt magyar-francia vetélkedésen.⁴³ És valahol érzékeltük, hogy a kettőnek közös gyökere van.

Azt hiszem, hogy legkönnyebben azzal lehet jellemezni a köztünk létrejött összetartozást, szolidaritást, valamilyenfajta intimitást, bensőségességet is, hogy ez egy endogám társaság lett. Dávid Feri, Kovács Péter, én, és ide kell sorolni Pap Gábort is, a társaságon belülről házasodtunk.⁴⁴

ORIENTÁCIÓK

Dávid Ferivel mi tehát nagyon hamar elkezdtünk mocorogni a műemlékek, a középkor-kutatás felé. Szabályosan középkori őrjöngés alakult ki, ebben még Molnár Vera vett részt, meg a háttérben, kültagként Tóth Sanyi. Tóth Sanyi '56 novemberében a lakásukban haslövést kapott, kijárási tilalom idején egyszerűen belőttek az ablakukon. Akit azokban a napokban lőtt sebbel kezeltek a kórházban, azt azért felkrétázták. Sanyit vagy három évig nem vették fel az egyetemre, de

⁴³ Utalás Gerevich Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, 1938. könyvének megállapításaira, elsősorban az esztergomi kőfaragványok kapcsán. Ld. pl.: 137.

⁴⁴ Dávid Ferenc felesége Askercz Éva, Pap Gáboré Philipp Clarisse (1939–) volt. Kovács Péter Kovalovszky Mártával házasodott össze.

hozzánk tartozott, és egy ideig a Váci utcai antikváriumban dolgozott. A két híres kálvínista, Juli meg Molnár Vera egyszer nagypénteken hét templomban látogatta meg a Szentsírt, (gondolom, ez valami római hagyomány lehetett) és imádkoztak azért, hogy vegyék már föl végre a szegény Tóth Sanyit. Fel is vették. Addigra Sanyi tulajdonképpen kész középkor specialista volt. Remek antikvárius is, ha csak nem egyetlen példányban voltak meg a könyvek, akkor ő megszerezte őket. Legendás antikvárium szerzeménye volt Goldschmidt híres elefántcsont szobrászati korpuszának egy teljes példánya.

A középkorászatunk kezdetén, látva, hogy amit az első évben kaptunk, az nem elég, magunk kezdtünk szervezkedni. Az egyetemen imádtuk Dercsényi óráit, szemináriumait is. Akik középkorososok lettünk, szinte mind azokat a témákat folytattuk később, amiket ezeken az órákon kaptunk feladatul, és ahogy ezt mondani szoktuk, ezekkel „foglalkoztunk”.

Fontosak voltak a tanszéki kirándulások. Azokat teljes egészében Zádor Anna csinálta, hogy legyen jelen férfi is, rendszeresen öreg barátja, Vargha László,⁴⁵ népi építésszel foglalkozó, régi múzeumi ember, és műegyetemi docens szokta elkísérni. Olykor Dercsényi, vagy Entz Géza is jött velünk ezekre a kirándulásokra. Ezek egyfajta munkastílust jelentettek. A művek helyszíni tanulmányozásának és megbeszélésének alapvető fontosságát húzták alá. Nagy szerepet játszottak abban, hogy azok közül, akik a régi művészetre specializálódtak, mindenki műemlékes, topográfus, meg más ilyesmi akart lenni. Mindezzel párhuzamosan, ugyanebben a körben és ugyanígy, sokféle régi művészeti érdeklődéssel is, sok minden részletkérdésbe is beleásva magát, specializálódott fokozatosan a modern művészetre Juli, akivel az '59-'60-as tanévtől kezdve közeledtünk egymáshoz.

A kortárs művészet nem szerepelt az oktatás témái között, de Zádor Anna tett néha hézagpótló erőfeszítéseket. Ő azért lehetőleg illedelmes művészekhez igyekezett minket eljuttatni. Ennek a követelménynek teljesen megfelelt Barcsay bácsi, akinek

14. Szabó Júlia, 1960-as évek eleje.

A képet készítette: Marosi Ernő

⁴⁵ Vargha László (1904–1984) építész, építészettörténész, néprajzkutató. 1947–1949 között a Néprajzi Múzeum főigazgatója, 1950-től 1953-ig a miskolci Hermann Ottó Múzeum igazgatója. 1952-től 1975-ig a BME Építészettörténeti Tanszékének előadója volt.

kis festőállvány-képeit néztük meg egyszer egy patikaszerűen tiszta, ápolt, teljesen üres lakásban, és érinteni sem volt szabad őket, hanem az egyik stószból a másik stószba rakta át maga a mester, mindezt egy pissenés nélkül, tehát kommentálásról szó se volt.

Ennél egy kicsit mozgalmasabbak voltak, nagyon furá módon László Gyulának a rendszeres, szombat délutánonként szervezett – szombat tanítási nap volt akkor még – műteremlátogatásai, amiken maga is mint „művész”, mint a felkeresett művészek barátja szerepelt. Borsosra emlékszem, Makrisz Agamemnonra, Medgyessy már akkor halott volt, de a műtermét láthattuk. És még vagy egy tucat modernebb mesterre is. Ott ismerkedni lehetett, időnként megszálltuk a művészeket. Természetesen igyekeztünk vadakat kérdezni. Engem egyszer majdnem kirúgott Borsos, mert felelősségre vontam, hogy hogy merészel – akkor azt hiszem, Hildebrandot olvastam – festményt érembe áttenni. Mi ez? Sikerült megsérteni. László Gyula ezeket élvezte és minket is bátorított arra, hogy csak támadjunk. Szerette azzal megviccelni a művészeket, hogy ezek a gyerekek milyen vadakat mondanak.

SZABÓ JÚLIA ÉS A KORTÁRS MŰVÉSZET

Azt hiszem, semmi akadályja nem lett volna, ha valaki például szocreál szakdolgozati témát választott volna, de ahhoz nem volt senkinek gyomra. Azzal, aki a kortársak közül nekünk megfelelt volna, nem nagyon lehetett foglalkozni. Juli például Derkovits *1514* fametszet sorozatával foglalkozott és arról írt szakdolgozatot.⁴⁶ Ez egy abszolút *comme il faut* téma volt, rendes kommunista művészet, annak is egy újonnan elismert, igazán csak '56 után kanonizált változata, hiszen Derkovitsot addig a formalizmus vádjából mindig ki kellett mosni. Juli ennek alaposan utánanézett, mert akkoriban készült – nem is tudom, hogy megvalósult-e – egy Derkovits-játékfilm, aminek egy kulturális sakálszerű öregúr volt a forgatókönyvírója, aki már a '30-as években is ilyen téren működött. Nem emlékszem a nevére. Megkeresték Vayert, hogy a forgatókönyvhöz szükség lenne szakmai támogatásra, háttér, meg milió-problémák tisztázására. Juli elvállalta. A sokgyerekes családban mindig kellett, hogy valami kereset után nézzen, órákat adott a tanszéken, korrepetált, nyelvórát adott, mindenfélét csinált. Így vállalta el, hogy ehhez a filmhez feldolgoz valami anyagot.

Ha jól emlékszem, ez volt az első eset, amikor, amikor neki tulajdonképpen a magyar aktivizmusnak a hagyományával kellett foglalkoznia, olyan szinten, hogy feltárja a köreiket meg az egyes mestereket. Pár hónap leforgása után ott ült a Kassák Lajosnál, mondta neki Kassák az adatokat, meg a címeket, mert tulajdonképpen arról is szó volt, hogy kit lehet még elérni, és ha lehet, akkor hol. Azt hiszem, magának Kassák Lajosnak a figurája, az étosza, a tájszólása, mivel Juli is felvidéki volt, a palócos tájszólás is szíven ütötte. Ezek reális lehetőségek voltak és

⁴⁶ Szabó Júlia: *Derkovits Gyula grafikájának helye az európai grafika történetében*. Szakdolgozat. Budapest, 1962.

15. Szabó Júlia az ócsai templomban 1960-as évek eleje.

A képet készítette: Marosi Ernő

sok ismerethez szinte forrásszinten lehetett közeledni. Olyan generációkkal volt még meg akkor az érintkezés lehetősége, amelyek nem sokkal később már nem voltak meg. Később, talán hallgató korunk után, a Galériában, sikerült Julinak Uitz Bélával is találkoznia. Vele nemcsak mint hivatalosan érkező szovjet elvtárrsal kellett foglalkoznia, hanem mint idős, beteg embert, szabályosan ápolni kellett. Az aktivizmus akkor még kortársak művészete és aktualitás volt. Julinak a lelkesedéséből és ezzel való foglalkozásából adódóan a Szabó családban Kassák egész furcsa figurává lett. Az *Egy ember élete* Julinak egész életében alapvető forrása volt: először a kiherélt újabb kiadásban, aztán a hiányzó részekkel is. Na, az *Egy ember élete* hatása odáig ment, hogy Juli egyik öccse, az egyik sógorom nem nagyon szeretett iskolába járni. Viszont náluk is volt egy szennyesláda – ahogyan azt az *Egy ember élete*ben lehet olvasni, ő is a szennyesláda mögé tette az iskolatáskáját. Aztán ott is bekövetkezett az, hogy megpofozása után a későbbi apósom elhelyezte őt ipari tanulónak, úgyhogy voltak erők a Szabó családban, melyek az *Egy ember élete* újratermelését programszerűen megvalósították. Juli helyzetét eléggé meghatározta, hogy szegények is voltak, sok gyerek is volt. Juli egy nagyon jó gimnáziumban, a Szilágyiban végzett és lett angol szakos a művészettörténet mellett. Számára az angol szakos tanulmányai, hála egy-két jó tanárnak, elsősorban Szenczi⁴⁷

⁴⁷ Szenczi Miklós (1904–1977) irodalomtörténész, filológus, az ELTE Angol Nyelv- és Irodalom Tanszékének tanára, majd tanszékvezető professzora.

professzornak, nagyon fontosak voltak. Amikor elkezdtünk – ma már így szokták mondani: egymással jární, akkor még udvarlásról beszéltünk – akkor ő is csapódott hozzánk; eredetileg csak Dáviddal voltunk kiszemelve Fülep által. Juli valamilyen, a Shakespeare-i színházra vonatkozó dolgozat kapcsán kellett, hogy Füleptől tanácsokat kérjen. Fülep öt perc alatt fejből lediktálta a Shakespeare-i színház naprakész bibliográfiáját, aminek a jelentős része meg is volt nála. Ez aztán Julit is Fülep vágyott közösségébe hozta. Ezzel azt is kell, hogy jelezzem, hogy ennek az önképzésnek az egyik nagyon lényeges háttértámasza Fülep volt. A beszélgetésekkel, a pikírt megjegyzéseivel, vagy egyszerűen azzal, hogy mire mondta azt, hogy nem.

Julinak volt emellett a legtöbb empátiája Pap Gábor iránt. Nem véletlen, hogy esküvői tanúnk is lett, Szíj Bélával együtt. Pap Gábor édesapja a református teológiának egyik nagy figurája volt.⁴⁸ Gábor a legképzettebb, legműveltebb, fantasztikusan éles eszű emberek közé tartozott. Mindnyájunk közül ő látta legvilágosabban és kifejezetten vadászta, számontartotta az összes simlis ügyet, tanáraink jellemhibáit, erkölcsi csúszásait, megalkuvásait. Juli és ő ugyanazon a napon születtek, ez is barátságuk alapja volt. Közös volt mindkettőjük református vallása is. Anyai ágon Juli is református papi családból származott. Ez nagyon fontos összetartó erő, amit én, a pápista, eleinte talán idegenkedve, később pedig óriási tisztelettel és irigységgel szemléltem. Akinek ilyen szigorú, jól megalapozott viszonya tud lenni a tradícióhoz, az irigylésre méltó, és én ezt Pap Gábor esetében ijedten, Juli esetében pozitívan tapasztaltam. Láttam, hogy az újnak, a lázadónak, a nonkonformistának a megértése szempontjából a szakadatlan reformáció kálvini elve nagyon fontos dolog. Az együtt tanulás Julival nagy leckét jelentett. Nem magától adódott, de talán éppen a református gyökereiből alakult ki, hogy vonzódott a képzőművészeti absztrakcióhoz. Ez olyan elemek közé tartozik, amik kettőnk egymás iránti becsülésében nagyon hamar szerepet játszottak.

SZERELEM, HÁZASSÁG, CSONTVÁRY

A mi generációnknak Csontváry volt az abszolút mérce, és művészetének értelmezése az egyik legfontosabb feladat. Ennek a különböző kortársaink a felfogásuknak megfelelő különböző módokon igyekeztek megfelelni. Perneczky, aki egész munkássága során vissza-visszatért a témához, többször leírta: Csontváry a művészeti élet középpontjába kell, hogy helyeződjék.⁴⁹ Azok a nyakatekert elméletek, amelyeket Pap Gábor kitalált a Csontváry-képekről, ugyanennek a kultusznak az ellenkező végétét jelezték.⁵⁰ Beletartozik a fehérvári Csontváry-

⁴⁸ Pap László (1908–1983) református teológus, a Budapesti Református Theológiai Akadémia dékánja, a Ráday Gyűjtemény főigazgatója.

⁴⁹ Pl.: Perneczky Géza: A rejtőzködő Csontváry. *Holmi*, 5, 1993, 3. 332–352.; Perneczky Géza: Csontváryról az interneten szörfölve. *Enigma*, 24. No. 90. 20017. 8–18.

⁵⁰ Pap Gábor: *A Napút festője. Dokumentumkiállítás Csontváry Kosztka Tivadar életéről és munkás-*

kiállítás kapcsán Kovács Péteréknek az ugyancsak meghatározó és azóta is töretlen tevékenysége, hogy Csontváry mérce legyen.⁵¹ Csontváry kultusza és rejtélyének interpretációs problémája a mi generációnkat összefűző elemek közé tartoznak és fontos szerep jutott nekünk a Csontváry-hagyaték megőrzésében.

Természetesen Julinak Csontváryval kapcsolatos munkássága is beletartozott ebbe a sorba.⁵² Juli ebben nagyon sok mindent csinált, egész életében Csontváry izgatta, lényegében Csontváryt körüljárva jutott el a XIX. századi művészet egy nagyon jelentős problémaköréhez. Szemben másokkal, ő Csontváryt nem a XX. század mércéjének, hanem a XIX. század egy éppen az 1900 utáni első évtizedben főműveit alkotó képviselőjének tartotta, és ezzel nagyon sokat mondok, mert a régiség és modernség szakadékát Juli sohasem érzékelte, hanem igyekezett ezt a kontinuitást kifejezésre juttatni írásaiban is. Nem ezért vettem feleségül, de ez is összefűzött minket.

Juli egy évvel előbb végzett, mint én, 1962-ben. A Nemzeti Galériába került, még a Kúria épületébe, ott is a grafikai osztályra, Oelmacher Anna⁵³ vezénylete alá, és ott dolgozott, egészen '68-ig. Én a végzésem után az utolsó pillanatig igyekeztem a Műemlék Felügyelőségre kerülni, de hát nem sikerült. Hosszú ideig hitegettek, hogy van álláshely. Volt is, Sopronban, de akkor már Askercz Éva ott tanított, úgyhogy szóltam Dávid Ferinek, hogy „te, keresnek valakit Sopronba”. Volt még egy állás a műemléknél, azt Dercsényi Balázs kapta, aki évfolyamtársunk volt, de nem tartozott ebbe az önképzőkör jellegű örültekházába. Azt hiszem, Entz Géza bácsi volt az, aki végül megmondta, hogy nincs műemlékes álláshely, de fáradjak be az egyetemre, ott már vár Vayer professzor, nála leszek gyakornok. Minden akartam inkább lenni, mint egyetemi ember.

Mi akkor már házasok voltunk Julival, 1964-ben a gyerekünk is megszületett, ezért nekem '63-ban okvetlenül állás kellett. Úgyhogy elvállaltam a gyakornokságot. Egy évig voltam gyakornok, akkor úgy ment a dolog.

ságáról. Óbuda Galéria. Katalógus. Budapest, 1986.; Pap Gábor: *A Napút festője. Csontváry Kosztka Tivadar*. Debrecen, 1992.

⁵¹ A Csók István Képtárban 1963-ban megjelent kiállításról ld.: Kovács Péter: Csontváry kiállítás. *Alba Regia*, 6/7. 1966. 141.

⁵² Pl.: Néhány ikonográfiai előzmény Csontváry cédrus festményeihez. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 23. 1979. 363–388.; „Cedrus aeternitatis hieroglyphicum”. *Iconology of a natural motif*, *Acta Historiae Artium*, 27, 1981, 1/2. 3–127.; Csontváry Tivadar utazásai elődők és kortárs festők utazásai tükrében, *Ars Hungarica*, 21, 1993, 1. 91–105.; Csontváry és a cédrusok. *A messiási kérdés*. Szegedi Biblikus Szerk. Benyik György. Szeged, 1997. 103–119.; Csontváry Tivadar: Zarándoklás a cédrusoknál Libanonban. *Ars Hungarica*, 28, 2000, 1. 121–134.

⁵³ Oelmacher Anna (1903–1991), rajztanár festőművész, művészeti író, a Szocialista Képzőművészek Csoportjának tagja, 1957–1970 között a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályának vezetője volt.